

Essee | Anna Pulli-Huomo

Musiikkia Nikean kirkolliskokouksen juhluvuonna läntisen kirkon alueelta

Kuluvana vuonna juhlitaan Nikean kirkolliskokousta, jonka kokoontumisesta yhteen on kulunut 1700 vuotta. Rooman keisari Konstantinus Suuri (n. 272–337) kutsui koolle vuonna 325 järjestetyn kokouksen. Hänen toiveenaan ilmeisesti oli, että kokouksen myötä kristillistä opetusta yhtenäistettäisiin, mikä mahdollisesti lopettaisi jakautumista aiheuttaneet uskonnolliset kiistat imperiumin alueella. Erityisesti kokouksessa keskusteltiin areiolaisuus-opetuksesta, jonka mukaan Jeesus Kristus ei olisi samaa olemusta Isän kanssa vaan luotu olento. Kokouksen päätöksenä luotiin ensimmäinen versio niin kutsutusta Nikean uskontunnustuksesta, joka torjui areiolaisuuden. Yhteinen uskontunnustus määritteli Kristuksen jumaluuden, jonka mukaan Kristus oli ”samaa olemusta Isän kanssa”. Samaan Pyhän Kolminaisuuden tunnustamiseen sekä areiolaisuuden vastustamiseen liittyi 300-luvun lopulla käyttöön otettu käytäntö, jossa *Gloria Patri* lisättiin laulettujen ja lausuttujen psalmitekstien päätteeksi.

Nikean kirkolliskokouksen juhluvuotta huomioidaan eri puolilla kristillistä maailmaa eri tavoin. Suomessa evankelis-luterilaisen kirkon piispat ovat antaneet suosituksen, jossa he toivovat, että Nikean uskontunnustusta käytettäisiin tänä vuonna evankelis-luterilaisten seurakuntien sunnuntaijumalanpalveluksissa keskimäärin ainakin kerran kuukaudessa. Lisäksi sitä voitaisiin käyttää muun muassa keskeisinä juhla- ja teemapyhinä, jolloin liturginen väri on punainen tai valkoinen. Piispat kehottavat ottamaan myös muuten huomioon seurakuntien toiminnassa Nikean kirkolliskokouksen ja Nikean uskontunnustuksen juhluvuoden. Voidaankin kysyä, miten Nikean kirkolliskokouksen juhluvuosi näkyisi ja kuuluisi niin seurakuntien jumalanpalvelusmusiikissa kuin myös yleisesti konserttitarjonnassa.

Länsimaisen taidemusiikin historiassa Nikean uskontunnustus on soinnut niin osana liturgiaa kuin myöhemmin myös konserttikäyttöön sävelletyissä messuissa. Lukuisat *Credos* pohjautuvat pääsääntöisesti juuri Nikean uskontunnustuksen eri versioiden

teksteihin. Ohjelmistoa niin yksinlaulettavaksi tai -soitettavaksi kuin pienille ja suurille kokoonpanoille historian eri vuosisadoilta löytyy runsaasti. Vaikka Nikean kirkolliskokouksen vaikutukset on nähtävissä niin läntisen kuin itäisen kirkon alueella, luon seuraavaksi karkean katsauksen erityisesti lännen kirkon ja länsimaisen taidemusiikin historiaan.

Osana paikallisten liturgioiden sävelmiä

Varhaiset kristityt lauloivat yhteisissä kokoontumisissa niin uusia kuin Vanhan testamentin lauluja. Ensimmäisen vuosituhannen kristittyjen jumalanpalvelusmusiikista on kuitenkin jäänyt jälkipolville lähinnä vain tekstejä, koska sävelmiä alettiin kirjoittaa neumein vasta 800–900-luvuilla. Yhdessä laulettuja yksiaänisiä sävelmiä opeteltiin korvakuulolta ja liturgioitten *ordinarium*-osat vakiinnuttivat paikallisesti muotonsa. Läntisen kirkon alueella ensimmäiset latinaksi laulettu *credot* osana messua on mainittu espanjalaisissa lähteissä 500-luvulta ja sittemmin 700-luvulla osana Karolingien messua. Vaikka Rooma oli monella tavalla taidokkaan laulamisen keskus, muun muassa *Schola Cantorum*in myötä, laulettuna *credo* tuli osaksi roomalaista liturgiaa vasta toisen vuosituhannen alkaessa. Paikallisia sävelmiä kuului Rooman alueen lisäksi muun muassa ambrosialaiseen, beneventolaiseen, mozarabiseen, gallikaaniseen, kelttiläiseen ja gregoriaaniseen ohjelmistoon. Vaikka muissa latinankielisissä messun osissa oli enemmänkin variaatiota, ilmeisesti *credoja* laulettiin pääosin samankaltaisilla sävelmillä. Varhaisin säilynyt *credon* sävelmä on 1000-luvulta.

Sävelletyt messut

Kirkkojen soiva maailma muuttui toisen vuosituhannen alussa polyfonisen laulun, vaihtuvien tahtilajien sekä moninaistuvien rytmien lisääntyessä. Musiikin moni-ilmeisyys aiheutti huolta kirkon johdossa erityisesti messun *proprium*-musiikin kohdalla. Muun muassa Paavi Johannes XXII (1249–1334) pohti, saastuttavatko yleistyneet nopeakestoiset nuotit jumalanpalvelusten musiikin. Paavia häiritsi myös uudessa *ars nova* -tyylissä se, ettei laulujen sanoista saanut enää selvää. *Proprium*-musiikin rinnalle alettiinkin säveltää kokonaisia *ordinarium*-osista rakentuvia sarjoja, joita kutsuttiin messuiksi. Saksassa ja sen itäisellä puolella *Credot* eivät alkuun kuuluneet osaksi sarjoja, mutta vähitellen niitäkin alettiin säveltää. Yleisesti *credojen* sävelmiä oli kuitenkin vähemmän kuin muita *ordinarium*-osia. Onhan *credon* teksti pisin suhteessa muihin *ordinarium*-osiin ja asettaa siten enemmän vaatimuksia säveltäjälle.

Yhtenä varhaisimmista sävelletyistä messuista mainittakoon Guillaume de Machaut'n (n. 1300–1377) *Messe de Nostre Dame*, joka on sävelletty neljälle lauluäänelle. Machaut'n messun *Credossa* on selvästi havaittavissa Nikean uskontunnustuksen rakenne. Usein virkkeen aloittavat *Et*-sanat saavat erityisen painotuksen ylimääräisellä tahdilla, samoin virkkeet ja lauseet päättyvät pitkiin ääniin. Uskontunnustuksen toisessa kappaleessa musiikki tiivistyy aikaisempaa pitemmiksi ääniksi ja eräällä tavoin pysähtyy *ex Maria virgine* -kohdassa korostaen sitä. Pyhään Henkeen siirryttäessä tekstuuri muuttuu taas liikkuvammaksi ja rytmisemmäksi. Messun teksti on sävelletty lausuttavaksi yhtä aikaa, mikä painottaa uskontunnustuksen sanoman selkeyttä. Sen sijaan osan päättävässä *Aamen*-jaksossa äänet liikkuvat selkeästi itsenäisemmin aa-vokaalilla.

Polyfoninen kuoromusiikki levisi eri puolille Eurooppaa. Muun muassa Englannissa William Byrd (n. 1540–1623) sävelsi messuja eri kokoonpanoille. Roomassa taas vaikutti roomalais-katolisen kirkon piirissä Giovanni Pierluigi di Palestrina (1525/6–1594), jonka tuotannossa on kymmeniä messuja, esimerkiksi neljä messua kaksoiskuorolle. Palestrinan ja aikalaistensa vaikutus Rooman kirkon virallisen sävelmistön yhtenäistämiseen Trenton kirkolliskokouksen (1545–1563) päätösten jälkeen oli huomattava. Vaikka Trenton myötä roomalaiskatolisessa kirkossa piti olla vain yksi kirkkokäsikirja, *Missale Romanum*, käytössä, noudatettiin esimerkiksi Ranskassa useilla paikkakunnilla gallikaanista järjestystä ja sen sävelmiä pitkälle 1800-luvulle saakka. Sittemmin Vatikaanin toisen konsiilin (1962–1965) myötä sävelmät moninaistuivat jälleen, kun paikalliset traditiot nousivat käytänteiksi Vatikaanin hyväksymien *Liber Usualiksen* (1961) gregoriaanisten sävelmien rinnalle.

Uskontunnustus virtenä

Saksassa 1500-luvun alkupuolella Martti Lutherin (1483–1546) käynnistämä reformaatio vaikutti myös jumalanpalveluksen soivaan muotoon. Vuonna 1523 julkaistun latinankielisen messun *Formula missaen* esipuheessa Luther kaipasi kansankielisiä virsiä osaksi messua. Heti seuraavana vuonna 1524 julkaistiinkin ensimmäinen evankelinen virsikirja *Etlich Christlich Lider*, joka tunnetaan lisänimellä *Achtliederbuch*. Näiden kahdeksan virren joukossa on myös Paul Speratuksen (1484–1551) uskontunnustusvirsi *In Gott gelaub ich, das er hat*. Kyseinen virsi ei ole ollut koskaan suomenkielisessä virsikirjassa, mutta siihen on nyt saatavissa Pekka Kivekkään suomennos *Niin uskon, että Luoja loi*. Vuonna 1526 julkaistun Lutherin saksankielisen messujärjestyksen *Deutsche Messen* myötä kansankielisten messun *ordinarium*-osia korvaavien virsien määrä kasvoi. Näin myös uskon-

tunnustus oli mahdollista laulaa yhdessä virsimuotoisena mukaelmana alkuperäisestä tekstistä.

Lutherin uskontunnustusvirreksi kutsuttu *Wir gläuben all an einen Gott* kuului pitkään suomenkieliseen virsikirjaan: vielä nykykirjaa edeltävässä vuoden 1938/63 virsikirjassa se löytyy numerolla 166. Tästä Apostoliseen uskontunnustukseen perustuvasta virrestä on sävelletty useampikin kuoro- ja urkuteos. Esimerkkinä mainittakoon Heinrich Schützin (1585–1672) motetti *SWV 303* (1636) neljälle laulajalle ja continuoille tai Johann Pachelbelin sormiolta soitettava urkukoraali *P.49* (1693). Tunnetuimmat barokin ajan urkukoraalit tästä virrestä lienevät J. S. Bachin (1685–1750) kaksi koraalia osana Bachin katekismusta käsittelevää *Klavierübung III* -kokoelmaa (1739). Kokoelman uskontunnustuskoraaleista ensimmäisen, *BWV 680*, teema on muodostettu virren ensimmäisestä säkeestä. Koraali on kolmiääninen fuuga, joka on kirjoitettu eri sävellajeissa toistuvan ostinatobasson päälle. Toinen lyhyempi koraali, *BWV 681*, on sormiolla soitettava kolmiääninen fughetta, jonka teema perustuu myös virren ensimmäiseen säkeeseen. Sen ranskalaista tyyliä muistuttavan pisteellisen rytmin on katsottu viittaavan majesteettisuuteen ja kuninkaallisuuteen. Molemmissa koraaleissa toistuva kolmiäänisyys voidaan mahdollisesti liittää Pyhään Kolminaisuuteen, johon muuten myös *Klavierübung III* -kokoelman aloittava ja päättävä *Preludi ja Fuuga Es-duurissa, BWV 552*, on katsottu viittaavan.

Nykyisen Suomen alueella laulettiin Nikean uskontunnustusta messussa Ruotsin mallin mukaisesti 1500-luvulla *Graduale Romanumin* sävelmin latinaksi, ruotsiksi tai suomeksi. Kyseinen uskontunnustus liitettiin useisiin virsikirjoihin nykyisen *Graduale Romanumin IV* sävelmän muodossa: ruotsalaiseen ensimmäisen kerran vuonna 1586 ja ilman nuotteja suomalaiseen vuonna 1646. Suomeksi sävelmä julkaistiin teksteineen *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja* (1702) -virsisävelmistössä numerolla viisi. Pitkä teksti voisi olla mielenkiintoista toteuttaa tänä päivänä esimerkiksi kahden ryhmän – esilaulajien ja seurakuntalaisten – vuorotteluna, mikä oli yleinen *credon* laulamisen käytäntö muun muassa Ranskassa barokin aikakautena ja sen jälkeenkin.

Sävelletyt messut konserttiohjelmistossa

Siirryttäessä 1700-luvulle sävelletyt messut olivat entistä enemmän tarkoitettu konserttikäyttöön. Niin myös J. S. Bachin kuuluisa *H-mollimessu, BWV 232*. Messun Nikean uskontunnustuksen tekstiin perustuva *Credo*-osa muodostuu yhdeksästä jaksosta, joista

keskimmäisenä on ristiinnaulitseminen, *Crucifixus*. Kuten jo Machaut'n messun kohdalla todettiin, sävelletyissä messuissa säveltäjät näyttävät yleisestikin painottaneen uskontunnustuksen tekstistä erityisesti kohtia *ex Maria virgine, et incarnatus est* sekä *crucifixus*. Näin toteutuu myös esimerkiksi W. A. Mozartin (1756–1791) *Waisenhaus Mass K.139* (1768) -messussa sekä Franz Schubertin (1797–1928) *G-duurimessussa D.167* (1815) ja *C-duurimessussa D. 452* (1816).

Sinfonioiden sekä oopperoiden vaikutukset sävellysmuotona näkyvät myös 1800-luvulla sävelletyissä messuissa, kuten Ludwig van Beethovenin (1770–1827), Gioachino Rossinin (1792–1868), Franz Lisztin (1811–1886) ja Anton Brucknerin (1824–1896) teoksissa. Osa messuista oli tarkoitettu konserttikäyttöön, kun taas osaa esitettiin myös kirkollisissa tilaisuuksissa. Välillä esitykset kirkoissa muistuttivat tunnelmaltaan markkinameininkiä, kuten Lisztin *Missa Solemniksen S.9* (1859) esitys Pariisin Saint-Eustachen kirkossa vuonna 1866. Toisaalta Beethovenin *Missa Solemniksen op. 123* (1823) osia osana konserttia mainostettiin hymneinä, koska sanan messu käyttäminen maallisessa konsertissa ei ollut sopivaa wieniläisille sensoreille. Itse hän mainosti messua oratoriona. Maallisen ja hengellisen musiikin esittämisen rajamaastoissa kulkemisessa yritettiin sopeutua yhteiskunnan muutoksiin. Tämä on nähdäkseni tuttua myös omassa ajassamme, jossa yhtenäiskulttuuri on murtunut eivätkä esimerkiksi messun *ordinarium*-osien tekstit ole ymmärrettävyydeltään samanlaisia kaikille.

Nikean juhlavuosi vuonna 2025

Tämän päivän Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluselämässä uskontunnustus voidaan toteuttaa yhteen lausumisen lisäksi myös yhdessä laulaen, mitä harvemmin käytännössä tapahtuu. Jo edellä mainittujen historiallisten sävelmien lisäksi nykyisessä suomalaisessa luterilaisessa virsikirjassa (1986/2015) onkin useampi uskontunnustusvirsi, joista suurin osa perustuu Apostoliseen uskontunnustukseen. Virsikirjan jumalanpalvelusliitteen laulujen numero 731 *Me tunnustamme kaiken Luojan* liittyy nykyisistä uskontunnustusvirsistä vahvimmin Nikean uskontunnustuksen tekstiin. Ajattelen myös, että suomalaisen evankelisluterilaisen messun kaavassa yhteen lausutun uskontunnustuksen jälkeen oleva mahdollinen musiikin paikka on erinomainen kohta toteuttaa jokin sävelletty *Credo*. Näin lausuttu uskontunnustus saa vastaukseksi soivan uskontunnustuksen, oli se sitten laulettu tai soitettu.

Kun katsoo taaksepäin sitä kaikkea, mitä vuosisatojen aikana on pelkästään läntisen kirkon alueella uskontunnustuksen innoittamana sävelletty ja sävelletään edelleen, on aarreaitta loppumaton. Viimeisten vuosikymmenien aikana Suomessa esimerkiksi Einojuhani Rautavaaran (1928–2016) hypnoottisesta *Credosta* (1972) on tullut monen kuoron suosikkiteos. Samoin etelänaapurimme Arvo Pärtin (1935–) *Berliner Messe* (1990) ja Urmas Sisaskin (1960–2022) messut ovat ainakin etäisesti tuttuja. Säveltäjä Hannu Pohjannoro (1963–) on kuvaillut ajatuksiaan kahdelle lauluäänelle, kitaralle sekä viola da gamballe tai sellolle säveltämästään *Nikean uskontunnuksesta* (2005) seuraavasti. Hän kokee, että pitkään hengelliseen traditioon liittyessään musiikille asetetut vaatimukset eivät ole vähäiset. Pohjannoro kirjoittaa: ”On sävellettävä juuri niin kuin kuulen mielessäni todeksi, käyttäen niitä keinoja, joita pidän vakuuttavina, oikeina ja arvokkaina.” Ja samalla hän toteaa, että säveltäminen on – säveltämistä.

Ylipäätään kolminaisuusteemaa osana konserttielämää ja seurakuntien kirkkovuoden jumalanpalveluksia on historiaan peilaten helppo lähteä toteuttamaan. On sitten käytettävissä laulaja tai urkuri, tai vaikka kokonainen suuri koneisto kuoroineen ja orkestereineen. Olisikin mielenkiintoista kuulla erilaisia teeman ympärille rakennettuja jumalanpalveluksia sekä konserttikokonaisuuksia kuluvan vuoden aikana!

Nikean uskontunnustus

(Suomen evankelis-luterilaisen kirkon Kirkkokäsikirjasta)

*Me uskomme yhteen Jumalaan,
Kaikkivaltiaaseen Isään,
taivaan ja maan, kaiken näkyvän ja näkymättömän Luojaan.*

*Me uskomme yhteen Herraan, Jeesukseen Kristukseen,
Jumalan ainoaan Poikaan,
joka on syntynyt Isästä ennen aikojen alkua,
Jumala Jumalasta,
valo valosta,
tosi Jumala tosi Jumalasta,
syntynyt, ei luotu,*

*joka on samaa olemusta kuin Isä
ja jonka kautta kaikki on saanut syntynsä,
joka meidän ihmisten
ja meidän pelastuksemme tähden astui alas taivaista,
tuli lihaksi Pyhästä Hengestä ja neitsyt Mariasta
ja syntyi ihmiseksi,
ristiinnaulittiin meidän puolestamme Pontius Pilatuksen aikana,
kärsi kuoleman ja haudattiin,
nousi kuolleista kolmantena päivänä, niin kuin oli kirjoitettu,
astui ylös taivasiin,
istuu Isän oikealla puolella
ja on kirkkaudessa tuleva takaisin tuomitsemaan eläviä ja kuolleita
ja jonka valtakunnalla ei ole loppua.*

*Me uskomme Pyhään Henkeen,
Herraan ja eläväksi tekijään,
joka lähtee Isästä ja Pojasta,
jota yhdessä Isän ja Pojan kanssa kumarretaan ja kunnioitetaan
ja joka on puhunut profeettojen kautta.
Uskomme yhden, pyhän, yhteisen ja apostolisen kirkon.
Tunnustamme yhden kasteen syntien anteeksiantamiseksi,
odotamme kuolleiden ylösnousemusta
ja tulevan maailman elämää.*